

AZƏRBAYCAN CƏMİYYƏTİNDƏ MODERN HƏYAT TƏRZİNƏ ADAPTASIYANIN SPESİFİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Məqalədə həyat təzi anlayışının ümumi sosial-fəlsəfi kontekstdə nəzəri təhlili aparılmış, modernləşmə prosesində yeni həyat təzinin formalaşma xüsusiyyətləri araşdırılmışdır. Həmçinin Azərbaycan cəmiyyətində formalaşan modern həyat təzinə adaptasiya prosesinin təhlili verilmişdir.

Azərbaycanda gedən sistemli modernləşmə prosesi cəmiyyətdə milli-mənəvi dəyərlərlə modern dəyərlərin, ənənəviliklə müasirliyin mütənəsbibliyi problemini daha da aktuallaşdırmışdır. Cəmiyyəti əhatə edən sürətli dəyişikliklər, yeni reallığın, dəyər və davranış modellərinin ortaya çıxması həyat təzinin mahiyyətinin xeyli dərəcədə dəyişməsi ilə nəticələnir. Şəxsiyyətlə cəmiyyət arasında qarşılıqlı əlaqədə formalaşan həyat təzi sistemli modernləşmə prosesinin səviyyəsi və sürəti ilə sıx bağlılıq təşkil edir. Həyat təzi bir tərəfdən cəmiyyətin inkişaf səviyyəsini əks etdirmək, digər tərəfdən isə inkişafın istiqamətini və daxili imkanlarını açmaq qabiliyyətinə malikdir. İnsanların həyat təzi və yaşayış səviyyəsi cəmiyyətin və mədəniyyətin inkişaf göstəricisi, sosiomədəni mühitin real mənzərəsi kim çıxış edə bilər [4, s.91]. Başqa sözlə desək, həyat təzi cəmiyyətin sosiomədəni inkişaf dinamikasını əks etdirən əyani vasitədir. Müasir həyat təzi anlayışının evristik əhəmiyyəti çox dəyşikdir. O, cəmiyyətin yaşadığı bir çox problemlərin bəzən ortaya çıxma səbəbi kimi, bəzən də, həllinə kömək edə biləcək əsas kimi çıxış edə bilər [7, s.70].

Ədəbiyyatlarla tanışlıq zamanı məlum oldu ki, həyat təzi anlayışı həyat stili, yaşam təzi kimi də işlədilmişdir. Elmi məqalələrdə və tədqiqat işlərində həyat təzi anlayışı yaşam təzi anlayışı ilə eyniləşdirilərək həyat səviyyəsi, yaşayış keyfiyyəti, yaşayış stili və s. anlayışlara münasibətdə daha ümumi anlayış kimi qəbul edilmişdir.

Həyat təzi konkret tarixi, sosial-iqtisadi münasibətlərdə insanların fərdi və kollektiv fəaliyyətinin üsul, forma və şərtidir [9, s.284]. Sosial-iqtisadi faktorlardan, müvafiq tarixi zamanda hakim dəyərlərdən asılı olaraq cəmiyyətdə fərdlərin və qrupların fəaliyyətinin və rəftarının məcmusunu ifadə edən müxtəlif həyat təzləri bir-birindən fərqlənir. İş və istirahət vaxtının təşkili, əmək fəaliyyətindən kənar məşğuliyyətlərin seçimi, davranış maneraları, zövqlər və s. müxtəlif həyat təzlərini ayıran xüsusiyyətlərdir.

Həyat təzinin anlayış səviyyəsində öyrənilməsi M.Veberin adı ilə bağlıdır. M.Veber həyat təzi terminini cəmiyyətin stratifikasiyası nəzəriyyə ilə işləyən zaman istifadə etmişdir. Onun fikrinə görə, həyat təzi cəmiyyətdə müxtəlif qrupların fəaliyyətində ortaya çıxan xüsusiyyətləri, bütövlükdə, cəmiyyətin sosiomədəni səviyyəsini əks etdirir [3, s.148]. Həyat təzinin ayrı-ayrı təzahür formaları müxtəlif qrupların cəmiyyətdə yerini ayırır, onların statusunu təyin edir, bununla da cəmiyyətdə müxtəlif statuslu qrupların imkanlarını və hər bir sosial təbəqənin özünəməxsus yaşayışını fərqləndirir. Bu isə onları bir-birindən ayıran sərhədləri yaradır. Çünki hər bir təbəqə bir birindən gəlirlərinə, hakimiyyət imkanlarına görə fərqləndiyi üçün ehtiyacları, iş rejimi, istirahət və asudə vaxtlarının təşkilinə görə də bir-birindən kəskin şəkildə fərqlənirlər. Q.Zimməle görə həyat təzi şəxsiyyətin ictimai və daxili impulsunun balanslaşdırılmasına nail olaraq fərdi yolunu tapmasını özündə ehtiva edir [6, s.132]. Cəmiyyətdə yaşayan hər bir insanın sayı qədər də həyat təzinin müxtəlif formaları mövcuddur. Bu gün cəmiyyətdə eyni yaşam təzinə malik insanların belə eyni hadisə və proseslərə reaksiyası, münasibəti müxtəlif olur. Bu baxımdan da hər bir insanın yaşam təzində fərdi xüsusiyyətlər danışılmazdır.

İnsanların sosial və mədəni anlamda müasir yaşamasının məna və mahiyyəti üç amillə şərtlənir. Birinci amil fundamental olaraq maddi tərəfdir. Belə ki, konkret tarixi dövrdə insanların özünü reallaşdırmasının forma və sərhədlərini təyin edən maraq, məqsəd və ehtiyaclarının ödənilməsi üçün maddi təminat ilkin şərtidir. Həyat tərzini şəxsiyyətin fərdi imkanları ilə də ilə sıx surətdə bağlıdır. İnsanın fəaliyyət qabiliyyəti həm onun şəxsiyyətinin, həm də cəmiyyətin inkişaf istiqamətinə təsir göstərmə imkanlarını artırır [2, s.7]. Buna görə də həyat tərzinin həm formalaşma amili, həm də səviyyə göstəricisi kimi fəaliyyət çox vacib amildir. Hətta demək olar ki, bu əsas məqam sayılmalıdır. Lakin həyat tərzinin formalaşmasında cəmiyyətin iqtisadi inkişaf səviyyəsinin, sosial ehtiyacların rolu qədər coğrafi amillərin əhəmiyyətli rolu yenə də qalmaqdadır. İkinci amil isə insanların fərdi xüsusiyyətlərindən irəli gələn şərtlərdir. Bu şərtlər onun məlum şəraitdə həyat yolunu seçməsi üçün imkan və meyillərini təyin edən amildir. Üçüncü şərt ictimai praktikanın gedişində qazanılan və möhkəmlənən normalar və dəyərlər sistemidir. Təbii ki, bunsuz mümkün deyildir. Bu üç amil birlikdə bu gün müasir insanın öz həyat tərzini və həyat fəaliyyətini qurmasına təsir edir.

Modern yaşam tərzində ilk nəzərə çarpan xüsusiyyət məhz norma anlayışına münasibətin dəyişməsilə baş verir. Norma elə bir nümunədir ki, hər bir sahədə davranış və fəaliyyətin sərhədlərini müəyyənləşdirən qaydalara çevrilmiş olur [1, s.231]. Sosial normaların cəmiyyətdə əhəmiyyətli funksiyaları vardır. Sosial normaların tərkibinə milli adətlər, dini, siyasi, hüquqi və s. da normalar aiddir. Fikrimizcə, həyat tərzinin əsasını sosial davranış, ünsiyyət və əxlaq normaları təşkil edir.

Müasir yaşam tərzinin ən əsas xüsusiyyəti onun çoxvariantlılığındadır. O, üç əsas xüsusiyyəti özündə birləşdirir: həyat səviyyəsi, həyat stili, həyatın keyfiyyət göstəriciləri. Həyat səviyyəsi maddi, mədəni və mənəvi ehtiyacların ödənməsini, həyat stili insanın şəxsiyyət kimi formalaşması üçün malik olduğu müəyyən standart və davranışları, modaya münasibəti, həyatın keyfiyyət göstəriciləri isə komfort həyat səviyyəsi və sağlamlıq səviyyəsini əhatə edir [10].

Qeyd etmək istərdik ki, modern yaşam tərzinin ən önəmli tərəfi hazırda bütün inkişaf etmiş ölkələrdə sağlam həyat və asudə vaxtın səmərəli keçirilməsi ilə bağlı olan tərəfdir. Sağlamlıq insanın həyat qabiliyyətinin dinamik göstəricisi kimi çox əhəmiyyətlidir. Sağlamlıq dedikdə isə, həm bioloji-tibbi-fiziki, həm psixoloji, həm də mənəvi sağlamlıqdan söhbət gedir.

Ümumiyyətlə, dəyişən həyat şərtləri ilə birlikdə insanların həyat təzlərində də dəyişikliklər qaçılmaz olur. Bu gün ölkəmizdə baş verən sürətli inkişaf cəmiyyətdə gedən proseslərin sürətlənməsinə, bu isə insanların bu inkişafa müvafiq olaraq modernləşməsinə rəvac verir. Modern həyat tərzinə uyğunlaşma müəyyən dərəcədə insanların psixoloji xüsusiyyətlərindən asılı bir prosesdir. Buna görə də bu proses ləng və ya çevik, mütəhərrik ola bilər [8, s.34]. Modern həyat tərzinə adaptasiya Azərbaycan cəmiyyəti üçün özünəməxsus formada gedir və bir neçə amillərdən asılıdır.

Azərbaycan Respublikası Şərqdə ilk parlamentli, demokratik dövlət olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisidir. Müasirliyə meyil bizi digər şərq dövlətlərindən hər zaman fərqləndirmişdir. Avropa ilə Asiya arasında və bir neçə sivilisasiyanın qovuşuğunda yerləşən Azərbaycanda həyat tərzinin özünəməxsusluğu labud hal sayılmalıdır. Ölkəmiz Qərbdə inteqrasiya yolunu seçmişdir. Uzun müddət Sovetlər birliyinin tərkibində, qapalı şəraitdə “sovet həyat tərzini” yaşamış insan tam fərqli yaşam tərzinə keçmişdir. Avropanın, Amerikanın və bütün dünyanın yeni dəyərlərini də özündə əxz edən yeni dəyərlər sistemi formalaşır. Əlbəttə, cəmiyyət üzvlərinin təfəkkürü, mənəviyyət səviyyəsi kənar müdaxiləyə daxili müqavimət gücünü şərtləndirir. Lakin ayrı-ayrı adamlar öz mənəvi varlığını qorumaq gücündə və səviyyəsində olsalar da, əksəriyyət bunu bacara bilməz. Çünki bütün insanlar eyni dərəcədə savadlı, kamil və iradəli deyillər. Müasirliyə gedən yolun diskoteka və internet klublarında keçdiyini düşünənlər də az deyildir. Belə qüsurlu mövqeyin yayılması ümumiyyətlə, müasirlik haqqında təsəvvürlərin məhdudluğu ilə əlaqədardır. Müasirlik, sərbəst seçim imkanı, komplekslərdən uzaq psixoloji rahatlıq, istədiyi kimi əylənmə hüququ, istirahət hüququ və imkanları verir. Lakin bunlarda sui istifadə halları cəmiyyətdə eybəcərliklər yaradır. Bu baxımdan modern yaşam tərzinin bəzi mənada mənfəi tərəflərinin də olduğunu qeyd etmək lazımdır.

Azərbaycan cəmiyyətində yeni dəyərlərə tolerant münasibət modern yaşam tərzinə adaptasiya prosesinin rahat getməsi üçün ilkin yardımçı amil sayıla bilər. Düzdür, hər bir yeniliyin cəmiyyət tərəfindən mənimsənilməsi çox çətin və uzunmüddətli proses olur. Əhalinin əksər hissəsinin təhsillərdən ibarət olması da bu prosesin sürətli getməsinə səbəb olan şərtlərdəndir.

Sonrakı mərhələ mənimsənilmiş yeni dəyərlərin emalından ibarətdir. Bu çox vasib mərhələ hesab edilməlidir. Məhz təqlidçilikdən uzaq yeni dəyərlərlə zəngin lakin yaşayışın daha rahat, sadə və modern formaya salınması üçün alınmış yeniliklər milli, etnik, mental, tarixi, ənənəvi süzgəclərdən keçirilməlidir. Əks halda yaranan ziddiyyətlər kəskin ictimai qınaq yarada bilər. Bu adaptasiya prosesinin öz dinamikasının tələbidir [5, s.115].

Onu qeyd etmək lazımdır ki, modern həyat tərzinin davranış, geyim, moda kimi zahiri xüsusiyyətləri bizim cəmiyyətdə daha sürətlə inkişaf edir, nəinki mədəniyyət, düşüncə tərzini kimi daxili xüsusiyyətlər. Düzdür, müasir insanın həyat tərzini onun fəaliyyətinin, məşğuliyyətinin, maddi və mənəvi ehtiyaclarının, fərdi davranış və ünsiyyət formasının necə olması ilə yanaşı zövqləri və modaya münasibəti ilə də bağlı olur. Modaya modern həyat tərzinin formalaşmasının əsas faktorlarından biri kimi baxılır. İlk baxışda moda anlayışı zahiri xarakter daşıyır. Ancaq əslində moda sosial hadisədir. O, insanların həyat tərzində çox əhəmiyyətli yer tutur. Modern həyat tərzinin əsas göstəricilərindən biri olan moda təkcə xarici göstərici deyil, o insanların əşyalara dəyər vermə göstəricisi, ətrafındakı insanlara münasibət göstəricisi, özünün cəmiyyətdə mövqeyinin belə göstəricisi ola bilər. Bu baxımdan da insanların ayrı-ayrı zövq daşıyıcıları olaraq müxtəlif qruplara ayrılırlar. Hətta bu gün həyat tərzinin ayrılmaz bir hissəsi olan modaya uyğun geyim seçimi insanlar üçün gündəlik problemlərini bir hissəsinə çevrilmişdir. Bəzən isə təəssüf ki, cəmiyyətimizdə moda zövq göstəricisi deyil imkanların nümayişi xarakteri alır. Bu baxımdan mənəvi mühitin qorunması problemi çox aktualdır. Səlahəddin Xəlilovun ifadəsi ilə desək, müasir dövrdə ən aktual problemlərdən biri milli özünüdərid və qloballaşma kimi iki kənar hal arasında optimal nisbətin tapılmasıdır. Yeri gəlmişkən, əsrin əvvəlində bizim böyük ziyalılarımız oriyentir kimi “türkçülük, islamçılıq və müasirliyin vəhdəti” prinsipini tövsiyə edirdilər ki, bu prinsip indi də aktuallığını saxlamaqdadır. S.Xəlilovun fikrinə görə, keçmişimizdən qalan, lakin tərəqqiyə deyil, tənəzzülə xidmət edən cəhətləri yaşatmaqdan, onlardan xilas olmaq yolu tutulmalıdır. Lakin biz yenə də nəyin pozitiv, nəyin neqativ, yaxud nəyin həqiqi, nəyin saxta olduğunu aydınlaşdırma bilmək üçün keçmişdən daha çox bu günümüzlə və gələcəyimizlə, milli-mənəvi idealımıza xidmət etməliyik [11].

Modern həyat tərzində ailə modelinə münasibət də çox maraqlı xüsusiyyətlərlə dəyişikliyə uğramışdır. Demək olar ki, yeni norma və dəyərlər ən çox ailə modelinə dərin nüfuz etmiş olur. Yeni yaşayış tərzinə transformasiya prosesində fərd ilə ailənin əlaqəsi yeni forma kəsb etməyə başlayır, fərd ailədən sanki uzaqlaşır. Bəzən bir ailədə hər bir fərd ayrıca həyat tərzini keçirməyə başlayır. Müxtəlif həyat tərzini seçmiş insanların ailədə birgə yaşayışlarında, bir-biri ilə davranış, qarşılıqlı münasibət və ünsiyyətlərində yaranan xüsusiyyətlər bəzən çətinliklərlə xarakterizə olunur. Bu öz təcəssümünü insanların fəaliyyətində, sosial aktivliyində, maraqlarının ifadəsində tapır. Ailədə ər-arvad münasibətləri, böyük-kiçik münasibətləri, bir-birinə görə məsuliyyət, hətta uşaqların sayına olan münasibət belə əsaslı şəkildə dəyişilməyə məruz qalır. Ailə planlaşdırılmasına münasibətin dəyişməsi onunla nəticələnmişdir ki, bu gün bir çox müasir ailələrdə çox zaman tək uşaq ilə kifayətlənirlər.

Hesab edirik ki, cəmiyyətimizdə modern yaşam tərzinə adaptasiya prosesində qüsurlu tərəf təqlidçiliyə meyillilik sayılmalıdır. Təqlidçiliklə, zahiri xarakter daşıyan şərtlərin təmini ilə gedən modernləşmə eynəcər vəziyyət yaradır.

Beləliklə, nəticəyə gəlmək olar ki, modernləşmə prosesi təkcə xarici, görünən xüsusiyyətlərlə deyil, həm də daxili görünməyən tərəflərlə cəmiyyəti əhatə edir, həmçinin obyektiv və subyektiv səbəblərlə də bağlı formalaşır. Azərbaycan cəmiyyəti üçün modern yaşam tərzinin formalaşması həm müsbət, həm də mənfi tərəflərin bir-biri ilə çulğalaşmış şəkildə olması ilə, özünəməxsus qaydada baş verir.

Açar sözlər: həyat tərzini, yaşayış səviyyəsi, sosial davranış, modernləşmə prosesi

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Бобнева М.И. Социальные нормы и регуляция поведения. М.: Наука, 1978, 311 с.
2. Боголюбов Л.Н. Деятельность в жизни человека и общества // Социально-политический журнал, 1994. №1-2, с. 108-110
3. Вебер М. Основные понятия стратификации // СОЦИС, 1994, №5, с. 147-156
4. Гурьев В.И., Горбей Г.Ф. Наш образ жизни. М.: Финансы и статистика, 1990, 111 с.
5. Дудченко О.Н., Мытиль А.В. Социальная идентификация и адаптация личности // СОЦИС, 1995, №6, с. 110-119
6. Зиммель Г. Избранное. М.: Юрист, 1996, 671 с.
7. Ионин Л.Г. Социология культуры. М.: ЛОГОС, 1996, 280 с.
8. Климова С.Г. Изменения ценностных оснований идентификации (80-90-е годы) // СОЦИС, 1995, №1, с. 59-73
9. Новейший философский словарь. Сост. и гл. н. ред. Грицанов А.А. 3-е изд. Мн.: Книжный Дом, 2003, 1280 с.
10. <http://www.countries.ru/library/antropology/orlova/obraz.htm#m1>
11. http://psychology.az/az/salahaddin_halilov.php

Халима Гафарова

**СПЕЦИФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ АДАПТАЦИИ СОВРЕМЕННОГО
ОБРАЗА ЖИЗНИ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ОБЩЕСТВЕ**

Резюме

В статье был проведен теоретический анализ концепции образа жизни в общем социально-философском контексте и исследованы особенности формирования нового образа жизни в процессе модернизации. Также, проанализирован процесс адаптации современного образа жизни в Азербайджанском обществе.

Ключевые слова: образ жизни, уровень жизни, социальное поведение, процесс модернизации

Halima Qafarova

**SPECIFIC FEATURES OF ADAPTATION TO THE MODERN
LIFESTYLE IN AZERBAIJAN SOCIETY**

Summary

In the article, the theoretical analysis of the concept of lifestyle in the general social-philosophical context was carried out and the features of the formation of a new lifestyle in the process of modernization were explored. The adaptation process of the modern lifestyle in Azerbaijan society was analyzed.

Keywords: lifestyle, standard of living, social behavior, the process of modernization